

Slöjdämnet - förlegad nostalgi eller skolämne i framkant?

Ingrid Bergqvist

Institutionen för Kultur och Kommunikation, Linköpings universitet

Bo Hinnerson

Institutionen för Kultur och Kommunikation, Linköpings universitet

Hur får vi nya studenter att välja slöjdläraryrket? Bristen på utbildade slöjdlärare leder till sämre kunskaper och begränsningar av elevernas möjligheter att utveckla sin kreativitet, få förståelse för olika kulturer, utveckla sitt kritiska tänkande och de entreprenöriella kompetenserna för ett hållbart samhälle, skriver Ingrid Bergqvist och Bo Hinnerson från Linköpings universitet.

Nordiska museet hade under 2012 en utställning om skolslöjdens snart 125-åriga historia, en passande plats med tanke på att slöjdämnet finns i alla nordiska länder. Utställningen innehöll en exposé över slöjdämnets utveckling i Sverige genom åren i form av 1000 olika föremål som mer eller mindre vana barnhänder tillverkat i skolslöjden. Personliga citat som förstärkte upplevelsen av skolslöjdsundervisningen beskrev både glädje och vedomör hos de som slöjdat föremålen. Utöver detta skildrades i texter hur skolreformer och olika pedagoger påverkat och lett till förändringar och ämnesutveckling för skolslöjden.

I samband med utställningen väcktes en del frågor om hur det står till med dagens slöjdämne. Vi som skriver denna artikel är lärare i slöjd, engagerade i lärarutbildningen i slöjd i Linköping sedan många år och har varit delaktiga i de senaste skrivningarna av grundskolans kursplaner för slöjdämnet. Mot bakgrund av vår upplevelse vid utställningsbesöken, diskussion och reflektioner som gjorts efter utställningen, vill vi kommentera och kort beskriva det nutida slöjdämnets inriktning och hur det har påverkats av sitt historiska arv. I ljuset av detta vill vi lyfta fram slöjdämnets kvaliteter och peka på några orosmoln inför slöjdämnets framtid.

Gårdagens slöjd

Den historiska utvecklingen belystes i utställningen genom föremål, bild och text. Slöjdföremålen talade sitt eget språk om arbetets vanda och glädje vilket många antagligen kunde känna igen sig i. I recensioner av utställningen efterlystes mera djup och problematisering av slöjdämnets utveckling och dess eventuellt dolda agenda vilket även vi, våra kollegor och studenter instämde i efter våra besök. Besökare önskade bland annat att få veta mera om några av slöjdämnets förgrundsgestalter och deras samtid. Den problematisering som efterfrågades är önskvärd, men kunde kanske tillgodoses bättre genom föreläsningar eller artiklar som denna än genom utställningstexter. När ett ämne presenteras utifrån föremål på en utställning, återupplever besökare minnen och nostalgi, men risken finns att andra kvaliteter kommer i skymundan.

Slöjd har sedan starten som ämne i skolan, varit ett av skolans mest populära ämnen (Skolverket, Nationella utvärderingen av slöjd 2005) där elever och lärare trivs. Många tror att slöjdämnet förblivit i stort sett detsamma genom åren, även om föremålen växlat. Så är inte fallet, även om de pedagogiska grundtankarna bevarats. Innehåll och arbetsformer har anpassats till vad människor anses behöva i dagens samhälle.

Historiskt har slöjden funnits med ända sedan 1800-talets folkskola startade och hade kanske sin

pedagogiska storhetstid under slutet av 1800-talet fram till 1920-talet. Perioden 1880 - 1920 och den utveckling skolslöjden hade under den tiden, finns beskriven i flera texter, bland annat i Handens pedagogik (Hartman, Torbjörnsson & Trotzig, 1995).

De lärare som undervisade i slöjd var från början folkskollärare som skaffade sig en särskild vidareutbildning i slöjdskolans på Nääs. Den äldre generation som besökte Nordiska museet, kände kanske till Selma Lagerlöfs beskrivning av slöjdskolans på Nääs i berättelsen om Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige. Tidigt spreds svensk pedagogisk slöjd ut över världen och är idag en del av vår utbildningshistoria (Hartman, 2012).

Lärare som undervisat i slöjd har haft olika utbildningsbakgrunder, under 1900 talets mitt kom fackläraren att alltmer ta över undervisningen från de tidigare folkskollärarna. Detta innebar att slöjden förändrades till att bli mer teknikstyrd utifrån facklärarens fackmannakunskaper (Hartman, 2012). Den tidiga slöjden var nyttoslöjd, sedan profilerades undervisningen mot olika slöjdtekniker och blev mer regelstyrd till vad som ansågs rätt och fel. Slöjd blev obligatoriskt som skolämne 1955 och när grundskolan infördes 1962 inkluderades slöjden i de så kallade praktiskt-estetiska ämnena. Skolämnena bild, musik, hem- och konsumentkunskap, idrott och hälsa samt slöjd vilar alla på undervisningstraditioner där kunskapen kan kallas handlingsburen och erfarenhetsbaserad (Gustafsson 2008).

I skolslöjden är personliga uttryck och gestaltande arbetsuppgifter mer centrala än fakta som går att läsa eller lyssna sig till. Undervisningen involverar flera sinnen, förenar praktik, teori och estetiska värden i mycket större grad än mer traditionella teorigrundade skolämnen (Lindström & Borg, 2008).

Unikt för Norden

Ämnen liknande det svenska slöjdämnet finns i alla andra nordiska länders skolsystem. Det finns också i olika varianter i bland annat Cuba, Estland, Lettland, Polen, Ryssland, Schweiz, Ukraina och Österrike. Delar av ämnesinnehållet finns även i Holland, Japan, Storbritannien och Tyskland, men i andra former än de nordiska. Det är värt att notera att Finland satsar förhållandevis mycket tid på slöjd, samtidigt som finländska elever också generellt lyckas mycket bra i olika internationella jämförelser inom modersmål, matematik, engelska och naturvetenskap. Finland följer inte den nuvarande trenden att ensidigt satsa på så kallat "viktiga" ämnen, utan ser till att alla elever får en varierad skoldag med ämnen av olika karaktär. Den finska förebilden visar också att olika ämnen ger eleverna möjligheter att lära sig på olika sätt, vilket sammantaget ger ett bättre resultat än om eleverna får koncentrera sig på några få ämnen och därmed mer ensidiga sätt att lära sig (Sahlberg 2012). Bamfords (2007) världsomfattande studie har visat på positiva kognitiva effekter som motivation, meningsfullhet och utvecklat kritiskt tänkande när estetiska ämnen får större utrymme i skolan. Detta faktum verkar inte ha nått rådande skolpolitiker bland annat i den senaste förändringen av gymnasieskolan där estetiska ämnen i många fall helt tagits bort.

Samtida slöjdundervisning

Människans förmåga att bearbeta och omvandla fysiska material till föremål är central för vår kunskapsutveckling. På senare tid har målet att stärka elevernas tilltro till den egna förmågan att lösa problem och fatta beslut på egen hand med stöd av lärare blivit centralt i slöjdundervisningen. Skolämnet slöjd är idag starkt processororienterat där eleven ska utveckla förmåga att arbeta sig igenom en produktionsprocess med idéutveckling, överväganden och prövande av alternativ, för att slutligen värdera sin arbetsinsats i ett utforskande av material, redskap och verktygs möjligheter. Detta beskrivs av Hartman m.fl. (1995, s. 126) som en "mäktig utmaning, nästan ett helt bildningsprogram". Vi menar att hur vi organiserar och skapar förutsättningar för att få våra elever att lära i den pedagogiska skolslöjden blir intressant och värt att studera.

Att komma in i en slöjdsal manar till aktivitet, lust och att få bearbeta idéer till handling. Att arbeta med slöjd ger en direkt och konkret återkoppling på tankar och kunskap. Ett rum speglar vilken aktivitet som ska råda. Nordin-Hultman (2008, s. 189) poängterar att "Barns olikheter kräver variationsrika och heterogena rum" och menar vidare att skolans organisation och lärares planering begränsar möjligheter till aktivitet när tillgången till utforskande material inte är tillräckligt.

I samtida slöjdundervisning får eleverna arbeta kreativt med skapande processer i en mångfald av material. Samtidigt lär de sig grunderna i traditionella hantverk med hjälp av ett arbetssätt som tillåter stor delaktighet från elevernas sida. Elevernas delaktighet gör undervisningen meningsfull, vilket antagligen utgör en del av ämnets popularitet (Skolverket 2005. Nationella utvärderingen i slöjd). Elevernas överväganden och val kan direkt omsättas i handling och deras erfarenheter leder till ett, för både elev och lärare, iakttagbart lärande. Resultatet representerar elevernas föreställningar om form, funktion och material eftersom det i dagens skolslöjd inte finns ett enda, av lärarna, föreskrivet facit utan många möjliga alternativ. Idérikedom, initiativkraft, samarbets- och problemlösningsförmåga efterfrågas i många platsannonser. Dessa entreprenöriella kompetenser har synnerligen goda förutsättningar att utvecklas i och genom slöjdundervisningen!

Dagens slöjd skapar många möjligheter

Många av föremålen som visades på Nordiska muséet har skapats i en annan tid, under andra förutsättningar och visar andra förmågor än de kunskaper som efterfrågas idag. Den senaste kursplanen i slöjd betonar mer än någonsin kunskaper i att ta tillvara, återbruka och hushålla med material. Liksom i övriga samhället har slöjdformer som riktar sig mot att göra om och utveckla redan skapade och använda föremål blivit mer och mer vanligt i skolslöjden. Begrepp som do-redo, redo-slöjd, radikalslöjd och att hacka föremål är alla exempel på modernt slöjdande och olika sätt att återbruka och ta tillvara de material och resurser vi omges av. Rörelser som ikeahackers, craftivism och kravallslöjdare är alla exempel på en ökande etisk och miljömässig medvetenhet och ett ställningstagande till hur man kan förhålla sig till det samtida materiella i samhället.

Slöjdundervisningen bör ge eleverna tillfällen att arbeta aktivt för ett hållbart samhälle och att istället för att betrakta något som skräp eller förbrukat se möjligheter till hushållning, innovation och produktutveckling.

Utställningen Skolslöjd visade ganska traditionella elevföremål skapade i sitt sammanhang men speglade inte den ökade globaliseringen och kulturmöten som uppstår idag. I slöjden kopieras knappast förebilder rakt av, men enligt kursplanen ska eleverna studera och inspireras av olika epokers och kulturers mönster, former och färger. Dessutom är många hantverkstekniker internationella och görs på samma sätt över stora delar av världen. Hantverkets språk är globalt/universellt och kan förstås av dem som själva har fått prova på och utövat, oavsett kultur och etniskt tillhörighet. Utställningen skildrade mycket knapphändigt slöjdens möjligheter kring de mångkulturella influenser som idag påverkar barnen i skolan. Om syftet med den lilla arbetsverkstad som hade skapats kring drömfångare i ett hörn av utställningen var att visa detta så nådde det knappast fram; förhoppningsvis händer mycket mer spännande kulturella möten i Sveriges slöjdsalar.

Slöjdämnets styrka, men kanske också det som grumlar förståelsen av vad grundskoleslöjden idag handlar om, är att ämnet i sig är tematiskt. Ämnet berör både teknik, naturvetenskap, estetiska och konstnärliga aspekter liksom både nationell och internationell kultur. Det höjs röster från vissa håll om att slöjd borde bytas ut mot IT-undervisning, med baktanken att byta det som verkar gammaldags mot något nytt, mer tidsenligt och modernt. Utvecklingen har hunnit längre än så! Datorer används redan flitigt av elever som ett av flera redskap i de flesta ämnen och givetvis också i slöjdsalarna, för att söka inspiration, konstruktions- och teknislösningar, för att bearbeta bilder och fotografier, för att analysera och värdera sin process samt för att dokumentera och dela med sig av sina resultat i digitala portfolios eller sociala medier. Datorer och IT kan aldrig ersätta värdet

av att konkret arbeta med sina händer direkt i olika material. Är det en tillfällighet att fixa-självt och fixa-hemma-trenderna, intresset för hantverkskurser och stickcaféer ökar i dagens allt mer digitaliserade samhälle? Precis som motion, körsång och trädgårdsarbete finns även slöjdande med i olika slags hälsofrämjande aktiviteter. Slöjd ger människor tillfälle att känna materialet i sin hand och få koncentrera sig i en tillåtande miljö. Genom försök där kultur och hälsa får närma sig varandra hoppas man öka människans välbefinnande (Bjursell & Vahle-Westerhäll, 2009).

Framtiden för slöjddämnet?

Forskningen om vad slöjddämnet tillför skola och lärarutbildning behöver intensifieras. Det nordiska samarbetet inom slöjdområdet är unikt men behöver synliggöras för att visa på erfarenheter av ett ämne med traditioner och hur det utvecklats. Dessa kunskaper måste föras tillbaka till skolområdet för att visa dess pedagogiska utveckling och vad det kan tillföra lärandet i framtidens skola.

Vi är starkt oroade över den ökande bristen på utbildade lärare i slöjd, liksom bristen på adekvat fortbildning för verksamma lärare i slöjd. Om många av de som fungerar som lärare i slöjd har brister och luckor i sin egen utbildning, sänker det kvaliteten på undervisningen, särskilt när slöjddämnet har ett mycket vidare uppdrag än att enbart förvalta ett kulturarv. Ett annat bekymmer är att den nya lärarutbildning, som startade hösten 2011 är så konstruerad att den inte tycks attrahera studenter att välja slöjd som ämneskombination. Studenternas ointresse beror troligen på att det endast är inom Ämneslärorexamen för åk 7-9 som slöjd erbjuds som huvudämne, men då krävs också studier i två andra skolämnen för högstadiet, att jämföras med den tidigare utbildningen när man läste slöjd och ett annat ämne. För de studenter som väljer slöjd som sitt andra- eller tredjeämne krymper utrymmet för slöjdstudier ännu mera. Tiden för slöjddämnesstudier blir minimal trots att en examen mot åk 7-9 ger behörighet att undervisa även i lägre årskurser. Blivande slöjdlärare behöver få tillräckligt utrymme att under sin utbildning utveckla en egen säkerhet och trygghet i ämnet när det gäller både undervisning och bedömning annars riskerar slöjddämnet att återigen hamna under mallslöjden och det vi såg på Nordiska museets utställning.

Hur får vi nya studenter att välja slöjdläraryrket? Den oro som nu sprider sig när de estetiska ämnena får en krympande tid i gymnasieskolan är allvarlig och det erbjuds alltför få möjligheter till att välja och läsa kurser i slöjd på gymnasiet. Denna konstruktion underlättar inte heller för studenter att välja att läsa slöjd som ämne, då de inte fått möjlighet att möta slöjd under sin gymnasietid. Det finns en oro inför framtiden för de estetiska ämnena i skolan, här ingår också slöjden. Elever som har haft slöjd som favoritämne har nästan ingen möjlighet att få utveckla sig i slöjd under gymnasieåren vilket borde få vara en rättighet. Ett ämne som inte finns valbart riskerar att falla i glömska.

Här kan vi som lärarutbildare i slöjd se två oroväckande scenarier:

- utan välutbildade lärare i skolan som för ämnet framåt, riskerar vi en återgång till en mer föreskrivande och därmed likriktad slöjdundervisning, där läraren styr undervisningen med risk för så kallad mallslöjd vilket begränsar elevens möjligheter att utforska och experimentera, detta leder till en utarmning av mångfalden i elevernas sätt att lära och uttrycka sig.
- bristen på utbildade lärare kan medföra större klyftor i hantering av ämnesinnehållet, en trivialiserad undervisning, risk för reducerad likvärdighet gällande ämnets måluppfyllelse samt lägre kvalitet i bedömningen av elevernas förmågor.

Båda alternativen leder till sämre kunskaper och begränsningar av elevernas möjligheter att utveckla sin kreativitet, få förståelse för olika kulturer, utveckla sitt kritiska tänkande och de entreprenöriella kompetenserna för ett hållbart samhälle.